

Остан Серєда

ПАВЛИН СВЕНЦЬКИЙ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ: ДО ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОГО УКРАЇНОФІЛЬСТВА

В історичних студіях над громадським життям Східної Галичини 60–70-х років XIX ст. детально проаналізовані процеси формування народовецької та русофільської (“москвофільської”) течій у середовищі освічених галицьких українців (русинів)¹. У дослідженнях останнього часу також слушно звертається увага на те, що як реакція на ріст галицько-руського руху тоді ж активізувалося угруповання т. зв. “gente Rutheni, natione Poloni”, яке пропагувало подвійну (польсько-руську) ідентичність, історичну, культурну та політичну єдність обох народів². Його діяльність була одним із проявів довголітніх польсько-українських культурних взаємовпливів, мовної диглосії (чи – рідше – білінгвізму) серед шляхетських та міщанських родин в Галичині та на Правобережній Україні. Їхня амбівалентна дворівнева національно-культурна ідентичність, на думку польського історика Анджея Земби, у другій половині XIX ст. істотно трансформується: частина з них далі дотримується архаїчної формули національного дуалізму, частина на певному етапі зрікається цієї “гібридної спадщини” і повністю інтегрується в якусь з двох модерних національних спільнот³. Однак й носії традиційнішої польсько-української подвійної ідентичності відіграли важливу роль у формуванні українського та польського національних проєктів. Дотепер найкраще досліджений інтелектуальний та суспільний внесок уродженців Правобережної України, представників “української” школи в польській літературі, або ж “українофільської” частини оточення князя Адама Чарторийського⁴. Менш вивченим є значення їхньої спадщини та діяльності

¹ О. Аркуша, М. Мудрий. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1999. Вип. 34. С. 231-268; О. Серєда. Національна свідомість і політична програма раних народоців у Східній Галичині (1861–1867) // Там само. С. 199-214; A. W. Wendland. *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848–1915*. Wien, 2000. S. 141-192; О. Сухий. *Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст.)*. Львів, 2003; та ін.

² М. Мудрий. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2005. Вип. 39-40. С. 83-148. Див. також його статтю у цьому збірнику.

³ A. Zięba. Gente Rutheni, natione Poloni. Z problematyki kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji // *Prace komisji Wschodnioeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności*. 1995. T. 2. S. 75.

⁴ Тут назвемо лише окремі дослідження: М. Handelsman. *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną Krymską*. Warszawa, 1937; Р. Кирчів. *Український фольклор у*

їхніх послідовників для утвердження і поширення української національно-культурної орієнтації в Галичині в другій половині XIX ст.

Традиційна схема польсько-руського політичного протистояння, що загострилася після 1848 р., не передбачає місця для повноцінного аналізу суспільних та культурних взаємин між представниками обох національних спільнот та їх впливу на розвиток відносин між різними течіями всередині кожного з національно-політичних таборів. Особливо цікавою для істориків є взаємодія польських українофільських кіл (як з Правобережної України, так і з Галичини) з галицькими народовцями. Перші контакти, що встановилися завдяки приїзду до Львова Володимира Бернатовича (бл. 1840–1865) в липні 1861 р.⁵, отримали новий розвиток у час польського Січневого повстання 1863 р. Як відомо, восени 1863 р. група галицьких народовців вела переговори з представниками польського Національного уряду щодо можливої участі українців у повстанських загонах, а у січні–лютому 1864 р. відбувся обмін листами між львівською народовецькою громадою і польським Національним урядом, в яких обговорювалися засади польсько-українського порозуміння⁶. Й надалі народовці більшою мірою, ніж старорусини чи русофіли, схилилися до співпраці з проукраїнськими політиками серед галицьких поляків, ті ж, в свою чергу, сприяли народовецьким освітнім та культурним ініціативам, намагаючись не допустити поширення русофільських настроїв у Галичині⁷.

У цій статті детальніше зупинимося на галицькому періоді життя Павлина Свенціцького (1841–1876), визначного польсько-українського письменника, педагога та журналіста. Народжений у с. Варшиці Київської губернії (тепер – Вінницька обл.)

польській літературі (період романтизму). Київ, 1971; З. Болтарович. *Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.* Київ, 1976; S. Kozak. *U źródeł romantyzmu i nowoczesnej myśli społecznej na Ukrainie*. Wrocław, 1977; І. Лисяк-Рудницький. Іполіт Володимир Терлецький // Його ж. *Історичні есе*. Київ, 1994. Т. 1. С. 221-249; його ж. Козацький проект Міхала Чайковського під час Кримської війни: аналіз ідей // Там само. С. 251-264; його ж. Францішек Духінський і його вплив на українську політичну думку // Там само. С. 265-279; Ф. Стеблій. Українці – співучасники політичних планів князя Адама Чарторийського щодо Росії в 40-х рр. XIX ст. // *Краківські українознавчі зошити*. Краків, 1997. Т. 5-6. С. 261-276; Його ж. До генези ідеї української незалежності в 40-х рр. XIX ст. (Михайло Свідзинський у пошуках шляхів визволення України) // *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*. Львів, 1999. Вип. 2: 1995–1997 рр. С. 390-407; Г. Грабович. Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи // Його ж. *До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка*. Київ, 2003. С. 129-156; Його ж. Грані мітичного: образ України в польському й українському романтизмі // Там само. С. 157-179.

⁵ Зустріч В. Бернатовича з львівськими студентами стала поштовхом до зародження народовецького руху в Галичині. Див.: М. Возняк. Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича // *Неділя*. 1911. Ч. 36. С. 4. Про роль В. Бернатовича у поширенні культури Т. Шевченка в Галичині див.: К. Студинський. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 // *Україна*. 1928. Кн. 2. С. 10-13.

⁶ Про переговори з польським Національним урядом див.: [J. Stella-Sawicki]. *Udział Galicji w powstaniu 1863–1864. Wyjątek z pamiętników Pułkownika Strusia* // *Wydawnictwo materiałów do historii powstania 1863–1864*. Lwów, 1890. Т. 2. S. 68-69; С. Трусевич. *Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 60–70-х роках XIX ст.* Київ, 1978. С. 98-111.

⁷ Один з епізодів цієї політики докладно висвітлено: С. Піяй. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців у 1866–1868 роках та її наслідки // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 246-267.

він походив з того ж середовища, що й ряд видатних “хлопоманів” початку 60-х рр. XIX ст. – правобережної шляхти, представники якої під впливом романтичних та народницьких ідей переосмислювали в той час як свою соціальну, так і національну приналежність. Після закінчення Кам’янець-Подільської гімназії П. Свенціцький вступив у 1860 р. до Київського університету, брав участь у русі хлопоманів разом з Володимиром Антоновичем та його оточенням. Але якщо останній у 1860–1861 рр. розірвав з польськими угрупованнями, то П. Свенціцький був діяльним у польському Січневому повстанні. На думку його біографа Володимира Радзикевича, у Києві Свенціцький належав до партії “поляко-русинів”, що надавала першорядного значення просвітницькій роботі серед українського селянства та досягненню порозуміння між Україною (Руссю) і Польщею, але не підтримувала переходу окремих хлопоманів на православ’я та їхнього виступу проти польського руху⁸. Наприкінці того ж 1863 р., після остаточної поразки повстання на Правобережжі, П. Свенціцький емігрував за межі імперії Романових до Галичини.

Там, разом з колишніми діячами польського повстанського руху в Україні Левом Сирочинським (1844–1925), Станіславом Жуковським і Ніколаєм Міхалом Загурським (1833–1919), Свенціцький встановив контакти з середовищем українофілів-народовців, що формувалося навколо редакції недавно заснованого часопису “Мета”: Ксенофонтом Климковичем (1835–1881), Данилом Тянякевичем (1842–1906), Корнилом Сушкевичем (1840–1885) та ін. Цікаво, що у налагодженні цих зв’язків допомогли визначні польські діячі руського походження з редакції чільного львівського часопису “Gazet-i Narodow-oj”: її редактор, провідний львівський журналіст Ян Добжанський (1820–1886) та працівник редакції Платон Костецький (1832–1908)⁹, – колишній співредактор “Зорі Галицької” та автор польських козакофільських поезій, виданих перед роком у Львові¹⁰. Зустрічі київських хлопоманів і львівських народовців відбувалися регулярно протягом осені та зими 1863/1864 рр. в редакції “Мети” та в помешканні П. Костецького¹¹. Одним з питань, що обговорювалися, було вироблення умов порозуміння з польським Національним урядом, про спроби досягнення якого уже згадувалося вище. Зокрема, хлопомани допомагали координувати діяльність гуртка “Мети” та невстановлених точніше “задніпрянських українців”¹².

Загалом колишні повстанці з Наддніпрянщини прихильним ставленням до українського руху істотно відрізнялися від галицьких польських політиків. В очах

⁸ В. Радзикевич. Павлин Свенціцький. Публіцистична, наукова та літературна його діяльність // *ЗНТШ*. Львів, 1911. Т. 101. С. 115.

⁹ Про центральне значення діяльності Я. Добжанського і П. Костецького для середовища “gente Rutheni, natione Poloni” див.: М. Мудрий. Ідея польсько-української унії... С. 93-95.

¹⁰ P. Kostecki. *Poezyi*. Lwów, 1862. Збірка відкривалася часто цитованим пізніше програмним віршем “Наша молитва”, в якому оспівувалася єдність Польщі, Русі і Литви.

¹¹ Т. Ревакович. З переписки письменників 1860-тих років в Галичині // *ЗНТШ*. 1914. Т. 117-118. С. 273-274; С. Трусевич. Из истории украинско-польских прогрессивных связей в Восточной Галиции начала 60-х годов XIX в. // *Связи революционеров России и Польши, XIX – нач. XX в.* / Под ред. В. Дьякова, И. Миллера, Л. Обушковой. Москва, 1968. С. 289.

¹² Т. Ревакович. З переписки письменників 1860-тих років в Галичині. С. 273.

декого з сучасників-народовців вони “були більше русинами, ніж поляками”¹³, до того ж багато знали про Наддніпрянську Україну та мали особистий досвід боротьби з царизмом (як образно писав К. Студинський, “від їх слів і постатей йшов дух української землі і вишневих садів, а в їх оповіданнях галицькі українці дослуховувалися повіву вітру з українського степу з-над Дніпра і Чорного моря”)¹⁴. Як і народовці, хлопомани захоплювалися поезіями Т. Шевченка, мали народницькі переконання, думали і заявляли про необхідність особистої посвяти простому селянству¹⁵. Навколо них і деяких галицьких поляків демократичного спрямування сформувався гурток під назвою “Kółko ruskie przyjaciół Rusi”. Про нього залишилися згадки в народовецькій публіцистиці (“ціллю того кружка було – ширити межі Поляками признанье народности рускої і впливати на усмирення ненависти Поляків до рускої народности”¹⁶); найдокладніше його діяльність описана у студіях К. Студинського¹⁷. Гурток числив близько 30 осіб та підготував польський підручник руської мови¹⁸. Хоч його члени не інтегрувалися повністю в народовецькій громаді, проте здійснили певний вплив на політичну думку народовців.

Іван Франко навіть приписував П. Свенціцькому, щоправда помилково, роль ініціатора перших самостійних народовецьких видань¹⁹. Насправді його активна діяльність проявилася радше у ширенні ідеї польсько-українського порозуміння. Наприкінці 1863 р. на сторінках львівської “Мети” було вміщено ряд дописів хлопоманів про ситуацію на Україні. Їхні думки, хоч і викликали полемічні відповіді з боку народовців, спричинилися до певної еволюції поглядів останніх. Перед тим діячі народовецької орієнтації були більше заангажовані у галицько-руські процеси, такі як обрядовий рух, ніж у загальноукраїнські справи. Разом з іншими хлопоманами П. Свенціцький привніс у галицьке народовецьке середовище ідеали антиімперської боротьби за свободу та візію спільного з поляками національного визволення.

¹³ “Молода Русь” в роках 1860–66 (з рукописі з року 1866) // *Діло*. 1892. Ч. 34. С. 1. Дехто з прибулих у Галичину хлопоманів насправді декларував себе русином, зокрема у контексті дискусії з галицькими русофілами – подібно, як це робили місцеві польські діячі руського походження (так, Лев Сирочинський, видавши у 1865 р. під псевдонімом “Левко Чорний” полемічну брошуру “Słowo do Słowa”, назвався русином). Як і народовці, хлопомани вживали українських, “козацьких” псевдонімів – “Павло Свій” (Павлин Свенціцький), “Левко Гончаренко” (Л. Сирочинський), “Сташко Богун” (Станіслав Жуковський).

¹⁴ С. Studziński. Powstańcy polscy z r. 1863 w redakcji ukraińskiej “Mety” // *Ziemia Czerwieńska*. Lwów, 1937. R. 3. Z.1. S. 72.

¹⁵ Історик Степан Трусевич встановив, що однією з умов польсько-української угоди, яка обговорювалася на львівських зустрічах хлопоманів і народовців, була ліквідація великої земельної власності (С. Трусевич. Из истории украинско-польских прогрессивных связей... С. 289).

¹⁶ “Молода Русь” в роках 1860–66... Ч. 34. С. 1. Тут і далі правопис цитованих текстів частково осучаснено.

¹⁷ С. Studziński. Powstańcy polscy z r. 1863 w redakcji ukraińskiej “Mety”. S. 69-111.

¹⁸ *Łatwy sposób nauczenia się w krótkim czasie czytać i pisać po rusku* / Ułożył M. Za. Górski. Lwów, 1864. 26 s.

¹⁹ Загалом Іван Франко так характеризував П. Свенціцького: “людина прогресивна, енергійна і жвава, був він, мабуть, першим поляком, який звернув увагу галицьких поляків на необхідність ближчого пізнання українців ... на велике значення добрих стосунків з українцями для майбутнього обох народів”. І. Франко. Українські “народовці” і радикали // *Його ж. Зібрання творів: У 50-ти т.* Київ, 1980. Т. 28. С. 201.

У перших числах “Мета” не підтримувала польського повстання; навпаки, її редактор Ксенофонт Климкович наголошував, що Русь не мала причин брати участь у ньому, а сам польсько-російський конфлікт був насправді боротьбою за панування “над третім братнім народом”. На його думку, важливішим і кориснішим, ніж успіх польського повстання, була б політична федералізація Австрійської монархії та зміна її політики щодо слов’янських народів та Росії²⁰. З такими поглядами дискутували у своїх статтях, опублікованих у листопадовому (1863) числі “Мети”, Л. Сирочинський і П. Свенціцький. Обидва намагалися змінити думку народовців про польський рух на правобережних землях, підкреслюючи його просвітницьку діяльність серед селянства і позитивне значення для українців. Свенціцький, зокрема, вказував, що оцінка К. Климковичем польського повстання була несправедливою, бо насправді поляки в Україні і Білорусії (“на Литві”) з щирими намірами боролися проти царського деспотизму і не мали наміру підкорювати руський народ, а, навпаки, планували створення в майбутньому федерації рівноправних Русі, Польщі та Литви²¹. Ця полеміка не призвела до явної зміни позицій якоїсь з сторін (“Мета” й надалі стверджувала, що Русь може увійти у союз з Польщею тільки як незалежна держава²²), але у таємних контактах з польськими повстанцями народовці стали допускати можливість федеративної концепції (зокрема, у згаданому вище листі до польського Національного уряду).

К. Студинський вважав, що П. Свенціцький був також автором статті “Австрія і доля України” (1864)²³. У ній вперше на сторінках галицько-руського видання було схвально написано про перспективу приєднання українських етнічних земель до Австрійської імперії внаслідок можливої війни з Росією. Якщо припущення К. Студинського правильне, і стаття справді вийшла з-під пера Свенціцького, то її можна потрактувати як спробу пристосування програми відвоювання історичних польських володінь (що включали й українські землі) на основі союзу з Австрією до засад нового українського руху.

Спроба польсько-українського зближення у 1863–1864 рр. викликала різні оцінки. Контакти лідерів народовців з хлопоманами стали певним вододілом, перейшовши який, перші розірвали із галицькими діячами староруського і русофільського напрямків. Але й чимало галицьких народовців традиційно поділяли антипольські настанови “старої Русі” та її критичне ставлення до польських політичних планів. На них також могла мати вплив негативна оцінка антиросійського політичного союзу з поляками з боку чільних постатей

²⁰ К. Климкович. Становище Русі супротив лядсько-московської борби // *Мета*. 1863. № 1. С. 63, 82. Про федеративні концепції у політичній думці народовців див. Ф. Стеблій. Слов’янська ідея в інтерпретації української публіцистики в Галичині 60–80-х рр. XIX ст. // *Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія*. Львів, 1994. Ч. 1. С. 199–208.

²¹ Левко Гончаренко [Л. Сирочинський]. Значення Київського Университету для Українського Народу // *Мета*. 1863. № 3. С. 218–228; Лях з України [П. Свенціцький]. До редактора “Мети” // *Мета*. 1863. № 3. С. 230–235.

²² Див. редакційні коментарі до статті Л. Сирочинського: *Мета*. 1863. № 3. С. 223.

²³ Голос-з-над Дніпра [П. Свенціцький?]. Австрія и доля України // *Мета*. 1864. №5. С. 76–79.

українського відродження на Наддніпрянщині. Від планів “божевільних Ляхів” намагався вберегти народовців, зокрема, Пантелеймон Куліш²⁴.

Остаточна поразка польського повстання весною 1864 р. зробила подальші переговори про спільні дії безперспективними. У зв'язку із запровадженням надзвичайного стану в Галичині у лютому 1864 р. більшість хлопоманів виїхала з неї, здебільшого до Франції або Швейцарії. П. Свенціцький переїхав до Відня, де слухав університетські лекції Ф. Міклошча і склав йому іспит з руської мови²⁵. Проте незабаром він повернувся до Львова і до середини 1870-х рр. залишався помітною постаттю у суспільному житті Галичини.

У 1864–1865 рр. П. Свенціцький виступав під псевдонімом Данило Лозовський на сцені українського театру Омеляна Бачинського, що відкрився у березні 1864 р., та переробляв для нього п'єси польських, російських, французьких авторів²⁶. Мабуть найтісніше П. Свенціцький інтегрувався в середовище народовців під час співпраці з часописом “Нива”, що виходив під редакцією Костянтина Горбала у січні–липні 1865 р. У “Ниві” Свенціцький опублікував під псевдонімом Павло Свій низку творів, зокрема переклад першої дії “Гамлета” В. Шекспіра (правдоподібно, не з оригіналу, а з польського перекладу). Редактор К. Горбаль з гордістю відзначав, що “тим перекладом рідня наша мова здобуває собі становище літератське межі європейськими мовами”²⁷. Деякі твори П. Свенціцького були написані в дусі романтичного українського патріотизму. У вірші “Ніч на Подолі” Павло Свій декларував готовність “як же треба, то в бій стати / й головоньку положити / ... Смерть не страшна, бо кохаю – / з ворогами за родину, / з цілим світом за Україну!”²⁸ Натомість у “повідісті з життя українського” “Колись було” він намагався продемонструвати гармонію історичних відносин українського козацтва з польською шляхтою, що відповідала його політичним ідеалам²⁹. Характеризуючи в цілому історичні повісті Павла Свого, В. Радзикович відзначив, що той “постійно й консеквентно оминав все того, що могло би доторкати колишніх польсько-українських конфліктів, залюбки здержуючи свою фантазію на спільних виступах українсько-польського оружя проти Татар, або на картинах свобідного, повного різнобарвности, елементарної житевої сили, повного чару й поезії життя українського козацтва”, і слушно вважав його епігоном “української школи” в польській літературі³⁰ (особливо “козакофілів” М. Чайковського та Т. Падури).

²⁴ Див. лист П. Куліша до редакції “Мети” з 1863 р., опублікований у: К. Студинський. Слідами Куліша // *ЗНТШ*. 1928. Т. 148. С. 21.

²⁵ С. Studziński. Powstańcy polscy z r. 1863 w redakcji ukraińskiej “Mety”. S. 93.

²⁶ В. Радзикович. Павлин Свенціцький... // *ЗНТШ*. Т. 101. С. 119-129. Про переробку комедії Ж.-Б. Мольєра “Жорж Данден” див. В. Матвішин. Інтерпретаторська діяльність Павлина Свенціцького в контексті українсько-польських міжлітературних взаємин: мультикультуральний аспект // *Варшавські українознавчі записки*. Варшава, 2006. Вип. 21-22. С. 200-202.

²⁷ Від редакції // *Нива*. 1865. 20 січня. Ч. 2. С. 18.

²⁸ *Нива*. 1865. 20 січня. Ч. 2. С. 25.

²⁹ В. Радзикович. Павлин Свенціцький... // *ЗНТШ*. 1911. Т. 103. С. 165.

³⁰ Там само. С. 169. У цитованій праці В. Радзикович зробив повний огляд та аналіз художніх творів П. Свенціцького. Про письменницьку та перекладацьку спадщину П. Свенціцького див. також: S. Kozak. Z polsko-ukraińskiego kulturowego pogranicza: Paulin Świecicki // *Z polskich studiów slawistycznych. Seria X. Literaturoznawstwo. Kulturologia. Folklorystyka*. Warszawa, 2003. S. 75-81.

Поєднання народництва, українофільства і слов'янофільства, характерне для поглядів П. Свенціцького, було закорінене в традиціях польської національної думки доби романтизму. Як вказують студії польського слов'янофільства першої половини XIX ст., його головними засадами було критичне ставлення до західноєвропейської цивілізації загалом, та західних впливів на слов'янську культуру зокрема, а також протиставлення винародовленої шляхти простому народові, який один зберіг справжню слов'янську ідентичність³¹. Українська культура часто трактувалася як яскравий вияв слов'янської народної культури. На думку деяких польських слов'янофілів, саме простий руський народ найкраще зберіг традиції вільної Слов'янини, і тому він мав би стати центром майбутньої слов'янської федерації³². Яскравим носієм таких поглядів був сучасник П. Свенціцького о. Володимир (Іполит) Терлецький (1808–1888), який також тоді діяв у Галичині та якийсь час сприяв народовцям³³.

П. Свенціцький був послідовним прихильником романтичного слов'янофільства і розглядав слов'янський світ як наступника цивілізаційно занепаłego Заходу. Про це свідчить серія дописів до народовецької “Мети” під назвою “Листи київського славянина”, опублікованих наприкінці 1865 р.³⁴ У них він намагався обґрунтувати тезу про особливу місію слов'янської цивілізації та передбачав таке її майбутнє: “Славянство наше – світ окремішній, котрого метою: служити розвиткові людського духа, пренявши на себе повинність Западу, котрому сил вже не стає для дальнішої діяльності”³⁵. В майбутньому ж слов'янському світі головну роль, на думку автора, відіграватиме простий народ (“люд”)³⁶.

А народницькі переконання П. Свенціцького, сформовані у київському хлопманському середовищі, очевидно, були найважливішим чинником його українофільства, що проявлялося в зацікавленні народною культурою, критичному ставленні до шляхетського стану, захопленні новою українською літературою, що формувалася на Наддніпрянщині. Головними засадами національно-політичної програми Свенціцького було визнання того, що саме народ, а не шляхта, є основою національного розвитку і головним носієм культурної традиції, і що руський народ є окремішнім від польського та має особливе значення для слов'янства. Врешті, оскільки у поляків і українців-русинів був той самий ворог – російський деспотизм та панславизм, то вони мали спільно боротися за своє національне визволення і створити в майбутньому слов'янську федерацію. На той час ідея демократичного

³¹ R. Walicki. Wacław Maciejowski i Zorian Dołęga Chodakowski. Studium z dziejów słowianofilstwa polskiego // *Archiwum historii filozofii myśli społecznej*. Warszawa, 1967. T. 13. S. 271-300.

³² S. Kalemka. Pojęcie narodu w publicystyce obozu demokratycznego Wielkiej Emigracji // *Ideji i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porobiorowych* / Pod red. J. Goćkowskiego i A. Walickiego. Warszawa, 1977. S. 165-167.

³³ О. Серєда. Aenigma ambulans: о. Володимир (Іполит) Терлецький і “руська народна ідея” в Галичині // *Україна модерна*. Львів, 2000. Ч. 4-5. С. 81-104.

³⁴ Авторство дописів встановлене К. Студинським на підставі інформації Олександра Барвінського. Див.: С. Studziński. Powstańcy polscy z r. 1863 w redakcji ukraińskiej “Mety”. S. 110-111.

³⁵ *Meta*. 1865. 15 жовтня. № 16. С. 490.

³⁶ Там само. 1865. 19 грудня. № 18. С. 553.

слов'янського об'єднання протистояла російським панславістичним концепціям, що передбачали підпорядкування всіх слов'ян російському царату³⁷.

У брошурі “Вік XIX у діях літератури української” (1871) П. Свенціцький пояснив причини свого переходу до українства і власне його розуміння. На його думку, Шевченко – геній України – перевищив Байрона, Гете і Словацького, бо його зрозуміли не лише вузькі елітні кола, а 15 мільйонів простого люду. Польська і російська дотогочасна література розвивалися за рахунок синів Русі-України. Звідси автор приходив до висновку, що пояснював його самоідентифікацію: “Україна містить у собі силу поетичну, спромагаючи дві літератури ... Хто людя той великанський, що витворив на самоті чудо? Хто ми, поміж йому живучі? А геній України, геній народу святої землі тієї, голосно подав відповідь: ‘Нарід України – будуччини народом; ви його діти, України діти!’” Як наслідок молоді українці “кинули дві цивілізації, дві багаті літератури, привілеї шляхоцькі – усього добра відцурались, ставши під стягом Архангела України”. У термінах романтичного націоналізму П. Свенціцький писав про українську ідею як сакральну, месійну, всесвітнього значення – бо максимально наближену до простого народу (в Україні втілювалася “всесвітня будуччина”; “ідея самостайности України і її літератури” стала “живою правдою”, котру “розпинають на хресті”, а її послідовники серед поляків та росіян “станули її апостолами”)³⁸.

Народницькі засади П. Свенціцького проявлялися у його баченні шляхів розвитку української культури, і зокрема у настанові писати так, щоб розуміли люди “з-під солом'яних стріх”. Отримавши у 1869 р. заходами намісника А. Голуховського посаду викладача руської мови Львівської української академічної гімназії (працював на ній до 1875 р.), П. Свенціцький підготував рукопис граматики, який, проте, не вийшов друком через неприхильну рецензію університетського професора Омеляна Огоновського (1833–1894). На думку В. Радзиковича, який проаналізував цю граматику, Свенціцький “не підтягає української мови під утерті граматичні абстрактні правила, а радше реєструє факти мови, живої, щоденної ... Правопис у його граматиці наскрізь фонетична”³⁹. Згодом навіть визначний народовець Омелян Партицький (1840–1895) критикував П. Свенціцького за повне ігнорування церковнослов'янської мовної спадщини⁴⁰.

Переконання П. Свенціцького також інспірували його роботу в заснованому у 1868 р. львівському товаристві “Просвіта”. Історик Іван-Павло Химка, дослідивши список перших членів товариства, що вступили туди у період між 1868 і 1874 роками, виявив у ньому й маленьку групу представників “gente Rutheni, natione Poloni”: П. Свенціцького, землевласника Володислава Федоровича (голову товариства у 1873–1877 рр.) та співпрацівника “Gazet-i Narodow-oї” Теофіла Меруновича⁴¹.

³⁷ Я. Ісаєвич. Федералізм на Україні XIX–XX ст.: політичні програми та спроби їх реалізації // *Unia Lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*. Lublin, 1999. S. 188.

³⁸ П. Свенціцький. *Вік XIX у діях літератури української*. Львів, 1871. Див. також: М. Возняк. *Павлин Свенціцький (Павло Свій)*. Львів, 1914. С. 13-14.

³⁹ В. Радзикович. *Павлин Свенціцький*. ... Т. 103. С. 117.

⁴⁰ *Основа*. 1870. 8 листопада. Ч. 10. С. 37-38.

⁴¹ J.-P. Himka. *Polish and Ukrainian Socialism: Austria, 1867–1890*. Ph. D. Diss., University of Michigan, 1977. P. 130.

Активна участь Павла Свого у роботі товариства проявилася у виданні збірки байок (1874) та “книжечки для сільських людей” – “Як ярмаркували Тарас з Мотрею?” (1871; у співавторстві з А. Вахнянином). Ця “книжечка” мала на меті переконати галицьких селян засновувати свої кредитні спілки, самим контролювати торгівлю на селі і в такий спосіб краще підготуватися до ризиків ринкової господарки⁴².

Проте між П. Свенціцьким та народовцями постійно зберігалася певна дистанція, особливо тому, що він ніколи не поривав відверто з польськими колами та передбачав значно більшу культурну інтеграцію поляків і українців, ніж це було прийнятним для народовецьких діячів. Дехто з них побоювався, що П. Свенціцький у своїх публікаціях навмисне полонізував “руські слова”⁴³. Попри яскраві українофільські декларації, Свенціцький насправді зупинився на певному перехідному етапі “навернення на українство” (вислів В. Антоновича). На думку М. Возняка, слабосилість галицького українства не втримала П. Свенціцького у полі української національної культури – “не дивно, що шукав захисту для своїх писань у польських часописах, що шукав простору для своєї думки в польському культурнім русі”⁴⁴. Назагал політична і культурницька діяльність П. Свенціцького була позначена певним польсько-українським “паралелізмом”: він писав літературні твори польською і українською мовами, вміщуючи їх і у польських, і в українських часописах. Можна погодитися з висновком Володимира Радзикевича про те, що політична і культурницька діяльність “поляко-русина” Павла Свого визначалася “ідеєю федерації України і Польщі”, а сам він “становить цікаву з психологічного огляду ступінь української національної ідеї серед польської шляхти на Україні”⁴⁵. До кінця життя Свенціцький залишався на хиткій межі двох культур, двох національних ідентичностей.

Найвагомішим внеском П. Свенціцького у суспільне життя Галичини було видання польськомовного часопису “Siolo”, “присвяченого українсько-руським”⁴⁶

⁴² П. С. [П. Свенціцький], Н. В. [А. Вахнянин]. *Як ярмаркували Тарасъ зъ Мотрею?* Львів, 1871. На думку дослідника перших народовецьких видань Андрія Заярюка, ця бошура містила своєрідну програму модернізації східногалицького села та була прикладом доступного пояснення новочасних концепцій та понять українським селянам (А. Zaiarniuk. *Framing Ukrainian Peasantry in Habsburg Galicia, 1846-1914 (With Focus on Sambir Area)*. Ph. D. Diss., University of Alberta, 2003. Pp. 304-305).

⁴³ “Stara rusko-kozacka poslowyca “Ne wir Lachu” sprawdza się na osobie Święcickiego ... ma on wielki dar ruskie słowa polonizować i tak w swych ruskich literackich pracach ma to bardzo zgrabnie i sztucznie się objawiać jak to mnie Klimk.[owicz] i Stryjski własnie co opowiadali a w skutek czego jego się najwiecej obawiają”, – писав (польською мовою!) невідомий кореспондент Володимира Шашкевича у червні 1865 р. (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. Від. рукописів. Ф. 1 (НТШ). Од. зб. 560. Арк. 267 зв.).

⁴⁴ М. Возняк. *Павлин Свенціцький (Павло Свій)...* С. 10.

⁴⁵ В. Радзикевич. *Павлин Свенціцький...* Т. 103. С. 190.

⁴⁶ Іван Франко помилково припускав, що П. Свенціцький першим запровадив етнонім “українсько-руський” (І. Франко. *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Його ж. Зібрання творів: У 50-ти т. Київ, 1984. Т. 41. С. 320*), який став дуже популярним і практично нормативним в Галичині наприкінці ХІХ ст. (Є. Наконечний. *Украдене ім'я. Чому русини стали українцями*. Львів, 2001. С. 307-310). В іншому місці Франко сам вказував, що цей термін вперше вжив Іван Гушалевиц у 1848 р. (І. Франко. *Іван Гушалевиц // Його ж. Зібрання творів: У 50-ти т. Київ, 1983. Т. 35. С. 32*). Я вдячний Ярославові Грицакові, який поділився цією інформацією зі мною). Термін “руско-український” знаходимо у “Слові” уже

народним справам”, чотири номери якого вийшли у липні 1866 – березні 1867 рр. Часопис з’явився друком у той час, коли багато чільних діячів галицько-руського табору перейшли на позиції російського панславізму, а народовецькі видання перестали існувати (“Русалка” Володимира Шашкевича припинилася у квітні 1866 р.). Хоча на той час він єдиний певною мірою представляв українську ідею в громадському житті Галичини, проте, як спробуємо показати нижче, немає підстав зараховувати його до народовецької публіцистики.

У вступній редакційній статті П. Свенціцький стверджував, що існування поруч з польським і “московським” народами третього – 15-мільйонного українського або ж руського, на теренах від Балтійського (!) до Чорного моря, від Кавказу поза Карпати, є самоочевидним фактом (як бачимо, Свенціцький не розмежовував українців і білорусів, виходячи, очевидно, з історичного трактування Русі як спільного етноніму для українців і білорусів в межах колишньої Речі Посполитої). Цей народ (*lud*), на думку автора, мав єдину мову і спільні звичаї, зберігав свої традиції і плекав одні надії. Стаття, і часопис в цілому, призначалися насамперед польським читачам, яких П. Свенціцький намагався переконати в тому, що робота задля українського народу та його розвитку як окремої нації, а не колонізація, насправді сприятиме реалізації польських національних інтересів. Всупереч Росії поляки мали довести, що Русь існує як окрема нація, і що “Москва тільки привласнила собі права слов’янської Русі”. Тоді між Росією і Європою “постане непереборний мур – слов’янська Україна-Русь”⁴⁷. Таким чином П. Свенціцький виступав послідовником ідей Францішека Духінського (1816–1893) про неслов’янський характер росіян та історичну єдність поляків і українців та вважав, що розвиток Русі є засобом протистояння панславістичним планам “фінсько-угорської Москви”⁴⁸. Нагомість галицькі народовці того часу, слідом за українськими наддніпрянськими діячами М. Костомаровим, П. Кулішем, М. Драгомановим та ін., публічно не підтримували концепцій Ф. Духінського. Наприклад, у 1865 р. їх критикувала редакція народовецької “Мети”⁴⁹. Так само й львівська народовецька газета “Русь”, що виходила в 1867 р., вела дискусію з теоріями Ф. Духінського про начебто те,

в травні 1861 р. (Вспоминка о Шевченку // *Слово*. 1861. 11 травня. Ч. 27. С. 156), а термін “ukraińsko-ruski” – в польськомовній “Gazet-i Narodow-ий” у березні 1863 р. (*Gazeta Narodowa*. 1863. 31 marca. № 40. S. 1).

⁴⁷ Подаємо дві цитати з цього програмного тексту мовою оригіналу: “zbytecznym nam się wydaje zapuszczenie w wywody: czy obok narodowości polskiej i moskiewskiej istnieje jeszcze trzecia ukraińska, czy ruska narodowość? A to dla tego, iż rzecz sama za siebie mówi: na przestrzeni od Bałtyku do morza Czarnego, od Kaukazu po za Karpaty widzimy osiadły piętnastomilionowy lud, mówiący jednym językiem, mający wspólne zwyczaje i obyczaje, wszędzie wierny swym tradycjom i jedną żywiący nadzieję” (*Słowo wstępne* // *Siolo*. 1866. Z.1. S. 1); “Rosja powiada, że Rusi nie ma, jako narodowości odrębnej; dowiedzmy jej, że ma się rzecz przeciwnie, że Moskwa tylko przywłaszcza sobie prawa słowiańskiej Rusi, – a obaczmy, że odchyli się od Europy, i między nią a Zachodem stanie mur nie przybyły – Ukraina-Ruś słowiańska” (*Ibid*. S. IV).

⁴⁸ Про Ф. Духінського детальніше див.: І. Лисяк-Рудницький. Францішек Духінський і його вплив на українську політичну думку. С. 265–279.

⁴⁹ Редактор “Мети” К. Климкович, коментуючи польські публікації з викладом поглядів Ф. Духінського, писав, що “русини, боронячи самостійність своєї мови, не потребують сягати по такі розпачливі докази, що буцім московський язик – не славянський; досить того, що він єсть окремшій від руського, так само як польський” (Росія а Русь // *Мета*. 1865. № 1. С. 27).

що руський народ назавжди зрієє з Польщею⁵⁰. (Проте не можемо виключити, що антиросійські аспекти його концепції могли знаходити позитивний відгук серед народовців. Принаймні М. Драгоманов, що на початку 1870-х рр. захищав ідею культурної єдності української та російської інтелігенції, критикував галицьких народовців за те, що ті начебто перейняли ідею про відмінність між Руссю і Росією саме з творів Ф. Духінського⁵¹).

Насправді “*Siolo*” було органом не народовців, а радше проукраїнських польських кіл у Галичині, а також паризьких українофілів з колишнього оточення князя Адама Чарторийського. Редакція часопису безпосередньо листувалася з Юзефом Богданом Залеським (1802–1886) та Ф. Духінським⁵². Визнаючи існування окремої русько-української народності, паризький дописувач “*Siolo-a*” (можливо, ним був історик Валеріян Калінка (1826–1886), що в той час зблизився з орденом “змартвихвстанців”, а згодом вступив до нього) вважав, що досягнення польсько-українського порозуміння, побудованого на традиціях Люблінської та Гадяцької уній, буде відповідати взаємним інтересам обох народів. У майбутньому Русь мала стати автономною частиною Польщі. Політична єдність з Польщею була, в свою чергу, в інтересах Русі, бо сама б вона не змогла протистояти експансії Москви⁵³. Інший автор “*Siolo-a*” (правдоподібно, Теофіл Мерунович) пропонував замінити кириличну азбуку на латинську абетку (в часописі “латинкою” друкувалися твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, Г. Квітки-Основ’яненка, Ю. Федьковича тощо) і прийняти григоріанський календар в церковному та суспільному житті русинів⁵⁴, що було абсолютно неприйнятним для більшості народовців⁵⁵. Загалом “*Siolo*” пропагувало у польському середовищі ідею національної окремішності “українсько-руської народності” та українсько-польського федеративного зв’язку проти російського панславізму.

Менш дослідженою є співпраця П. Свенціцького з львівською “*Gazet-ою Narodow-ою*”. Остання вміщувала схвальні відгуки на публікації “*Siolo-a*” і допомагала його передплаті. Очевидно, що Свенціцький зберігав добрі відносини з членами редакції “*Gazet-и*” Я. Добжанським, П. Костецьким та ін. ще від 1863 р. Однак позиція “*Gazet-и*” тих років щодо галицько-руського руху не в усьому співпадала з задекларованими поглядами П. Свенціцького: виступаючи за підтримку “руськості”

⁵⁰ Навпаки, на думку невідомого львівського автора, Польща здійснювала “гегемонічну” політику на Русі, яку вона мала б припинити в інтересах слов’янства (Допись. Львів 29 Червня 1867 // *Русь*. 1867. 30 червня. Ч. 27. С. 3).

⁵¹ Українець [М. Драгоманов]. Література російська, великороска, українська і галицька // *Правда*. 1873. 13 жовтня. Ч. 16. С. 562.

⁵² Про листування редакції часопису з Ф. Духінським див.: *Rozmaitości // Siolo*. 1866. Z. 3. S. 188.

⁵³ W. K. [W. Kalinka?]. Sprawa rusko-ukraińska // *Siolo*. 1866. Z. 3. S. 136-158.

⁵⁴ T. M. [T. Merunowicz?]. Korespondencje. Z pod Lwowa // *Siolo*. 1866. Z. 1-2. S. 153-162, 167-171.

⁵⁵ Ще навіть перед появою “*Siolo-a*” друком львівський дописувач до коломийського часопису “Голос Народний” (редактор – Михайло Білоус) скептично коментував наміри П. Свенціцького: “ідея українська надто велична, як щоб Поляки її поняти могли, не згадуючи вже о тім, щоб після неї ділати потрафили” (*Голось Народный*. 1866. Ч. 15).

і поборювання москвофільства, автори цього часопису вважали, що лише в майбутньому стане зрозумілим, чи русини залишаться окремою від поляків нацією⁵⁶.

Не покидаючи своїх засад, П. Свенціцький у 1867–1869 рр. редагував львівський тижневик “Nowiny”. Подібно, як у програмних статтях “Sioł-a”, він знову постулював існування окремого русько-українського народу на теренах “від угорських комітатів по Кавказ, від Чорного моря до Балтії”. Так само Україна-Русь проголошувалася міцним потужним муром, який вбереже Польщу і Європу від “диких орд” Сходу і Москви. Водночас Свенціцький наголошував, що українська нація не захоче прислужувати полякам і потребуватиме самостійного місця “при спільному столі”⁵⁷. У часописі публіковано переклади поезій Т. Шевченка, прозових творів Марка Вовчка, Ю. Федьковича та ін.; там же П. Свенціцький вмістив власну “козацьку повість” “У степу” (польською мовою, “Na stepie”). “Nowiny” видавалися з метою інформування польської публіки про українське громадське і культурне життя і формування серед неї проукраїнських настроїв, – про це виразно писав народовець Анатоль Вахнянин (1841–1908) в листі до П. Куліша (1 лютого 1869 р.), пересилаючи йому на показ їх число: “редактором сеї газети є Українець Свенціцький – котрий і писав давніше у нашу “Ниву” яко Павло Свій, учить він Поляків, як вони на нас дивити ся мають”⁵⁸.

Головні принципи концепції П. Свенціцького знаходили своє продовження і в творах деяких польських авторів, що виступали за налагодження польсько-української співпраці та підтримку народовців у Галичині. Наприклад, у серії статей історика та журналіста Бернарда Каліцького (1840–1884) “Руське питання”, вміщеній в органі краківських молодих консерваторів (“станьчиків”) “Przegląd Polski”, можемо побачити розгорнутий виклад тих же засад, що і в раніших статтях Свенціцького⁵⁹ (в свою чергу, почерпнутих зі спадщини Ф. Духінського та інших польських українофілів). Ці та інші публікації, хоча й не визначали ставлення польського суспільства до українського національного відродження, але формували сприятливий для нього дискурс, що періодично матеріалізувався в спробах політичного порозуміння в Галичині⁶⁰.

У різномірному середовищі галицьких “gente Rutheni, natione Poloni” Павлин Свенціцький вирізнявся не лише своїми проукраїнськими деклараціями, але й активною та щирою участю в українському культурно-освітньому русі. На відміну від багатьох т. зв. “історичних русинів”, що відштовхували галицько-руських діячів своїм зверхнім ставленням, П. Свенціцький був важливим медіатором між двома національними спільнотами у Галичині, сприяючи поширенню нових ідей і закладаючи підвалини для міжнаціональної комунікації та співпраці.

⁵⁶ Moskwa i moskiewsko-lwowskie “Słowo” // *Gazeta Narodowa*. 1866. 21 listopada. № 268. S. 1.

⁵⁷ Skon moskwiczizmu w Galicji // *Nowiny*. 1869. 5 lutego. № 2-3. S. 29.

⁵⁸ А. Вахнянин. *Листи до Пантелеймона Куліша (1869 р.)* / Видав К. Студинський. Львів, 1908. С. 35.

⁵⁹ В. Kalicki. O kwestyi ruskiej // *Przegląd Polski*. 1867. Z. 8. S. 323-338; z. 9. S. 487-512; z. 10. S. 3-25.

⁶⁰ Про спроби польсько-українських угод та польську публіцистику кінця 60-х – початку 70-х рр XIX ст. див.: М. Мудрий. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1997. Вип. 3-4. С. 58-117.